

До спеціалізованої вченої ради
К 26.008.04 в Національному
«Києво-Могилянська академія» за адресою:
04070, м. Київ, вул. Сковороди, 2.

ВІДГУК

на дисертацію Матвєєвої Юлії Іванівни поданої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

На кафедрі загальнотеоретичного правознавства та публічного права факультету правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія» за наукового керівництва, кандидата юридичних наук, доцента Цельєва Олексія Вікторовича підготовлено наукове дослідження Матвєєвої Ю. І. «Принцип правової визначеності як складова верховенства права» захист відбудеться 29 листопада 2019 року на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26. 008. 04. в Національному університеті «Києво-Могилянська академія».

Відгук підготовлено на підставі вивчення рукопису дисертаційного дослідження Матвєєвої Ю.І., автореферату дисертації та наукових праць здобувачки, опублікованих за темою дисертації. Робота складається з анотацій українською й англійською мовами, вступу, трьох розділів, що містять 12 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (223 найменування), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 220 сторінок, з них основного тексту 193 сторінки.

Мета дослідження є комплексне вивчення сутності, історико-правових аспектів становлення, еволюції, змісту та основних елементів принципу правової визначеності на основі опрацювання здобутків правової теорії та

юридичної практики, розкриття його значення для формування правового світогляду та здійснення нормотворчої та нормозастосовчої практики.

Об'єктом дослідження є комплекс різноманітних суспільних відносин, які впливають із проблем комунікації людини й держави, у яких важливого значення набуває дотримання елементів принципу правової визначеності як складової верховенства права.

Предметом дослідження є розкриття сутності, еволюції розвитку та змісту елементів принципу правової визначеності, його практичного значення як складової верховенства права.

Актуальність теми дисертації Матвєєвої Ю.І. є обґрунтованою:

по-перше, в руслі європейського вибору України на тлі нових реалій, звернення до принципу правової визначеності видається не лише методологічно обґрунтованим, а й логічно необхідним кроком у процесі комплексного наукового осмислення цієї проблематики з огляду на сучасні глобальні виклики і трансформації;

по-друге, усвідомлення сутності принципу правової визначеності, змісту його складових елементів, їхніх взаємозв'язків та прикладного значення дасть змогу поглибити науково-теоретичне розуміння і практичну реалізацію верховенства права;

по-третьє, з Дня Незалежності України так і не відбулося дискусії з фундаментальних правових проблем (про сутність права, методологію юридичної науки, праворозуміння, юридичну мову та аргументацію, правозастосування тощо);

по-четверте, пошуком шляхів, вибору способу дій, виокремлення стратегії, тактики, засобів і підходів до досліджуваного об'єкта;

по-п'яте, відсутність послідовних правових реформ, орієнтованих на якомога повніше втілення у національну правову систему загальнолюдських і європейських цінностей, браком належної волі до таких реформ у вищих ешелонах влади, інертністю доктринального мислення тощо.

Це далеко не вичерпний перелік чинників, які негативно впливають на сучасну юридичну науку в Україні, обумовлюючи ситуацію, коли вчені:

не впливають на процеси законотворення та реформування державних інститутів; не створюють науково-теоретичну основу стратегії розвитку правової системи держави, роблячи її заручником ситуативних конфігурацій політичних сил репрезентованих в парламенті.

Ступінь обґрунтованості положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації забезпечується кількома чинниками: широтою та різноманітністю опрацьованої джерельної бази, критичним аналізом матеріалів нормотворчої та нормозастосовчої практики (доповіді ООН, Ради Європи, ОБСЄ, судові рішення ЄСПЛ, Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції України) в названих документах однією з істотних властивостей, складових або елементів верховенства права є принцип правової визначеності (р.1,2,3, використанням різноманітних методів, підходів наукового пізнання, логічним і послідовним викладенням матеріалу.

Структура дисертації відповідає тим завданням, які поставила перед собою здобувачка (с. 20-21). Зокрема, розділ 1 дисертації «Загальнотеоретичні та історико-правові аспекти розуміння принципу правової визначеності як складової верховенства права» (с.29-85) присвячений аналізу сутності, співвідношенню досліджуваного поняття з іншими спорідненими принципами. Окреслено еволюцію зміни змісту і наповнення новими складовими принципу правової визначеності залежно від етапу історичного розвитку. Надалі Матвеева Ю. І. на основі аналізу наукових здобутків зарубіжних і вітчизняних учених окреслює різні підходи до розуміння принципу правової визначеності.

Дисертантка вміє логічно викладати та аналізувати теоретичний, практичний і нормативний матеріал, формулювати виважені та узагальнені висновки, застосовувати різноманітні методи наукового пізнання (с.3).

Характерною особливістю дисертації є її полемічність. Наводячи й аналізуючи погляди науковців щодо фундаментального питання, як поняття верховенства права, дисертантка цілком слушно зазначає, що від його поглибленого осмислення безпосередньо залежить як з'ясування сучасних тенденцій праворозуміння, так і рівень кваліфікації і професіоналізм правника (с. 1-2 автореф.).

Достовірність та наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна та висновки дисертації сформульовані чітко та конкретно, отримані на основі логічного та послідовного викладу матеріалу, відповідають меті й завданням дослідження. Розділи дисертаційної роботи взаємопов'язані між собою та структурно доповнюють один одного. Зазначене дозволяє зробити висновок про достатню обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації, а також про логічність, системність, послідовність та комплексність викладу матеріалу, апробацією результатів дослідження у 17 наукових працях, із них 11 – у виданнях, які є фаховими, 1 – в іноземному виданні, а також у двох розділах підручника «Загальна теорія права» на чисельних всеукраїнських науково-практичних конференціях та інших заходах (с. 4-7).

Особистий внесок дисертантки вбачається також у таких аспектах:

1.3'ясуванні теоретичних витоків становлення та еволюція розуміння принципу правової визначеності від Античності до сьогодення, виявленні суттєві відмінності у пізнанні та інтерпретації правової визначеності у різні історичні епохи, а також тенденції розвитку досліджуваного поняття в умовах сучасних інтеграційних і глобалізаційних процесів; проведено порівняльно-правовий аналіз розуміння принципу правової визначеності у правових сім'ях континентального та загального права, на основі якого зроблений висновок про спільні і відмінні риси та їхній вплив на нормотворчу та нормозастосовчу діяльність. Спільним для них є беззаперечне визнання значення принципу правової визначеності та прагнення до подолання правової невизначеності, а відмінним - різний ступінь правової невизначеності та неоднакові способи її подолання, обумовлені історичною роллю нормотворчих і судових органів у названих правових сім'ях.

2.Запропонованні комплексного науково-методологічний підходу до розуміння принципу правової визначеності як багатогранного і багатовимірною поняття, що не дає можливості сформулювати його універсальну дефініцію. Сутність цього складного феномена, зазначає дисертантка, доцільно розкривати через комплекс вимог-підпринципів,

сукупність яких дає повне уявлення про досліджуване явище.

3. Розробленні класифікації вимог принципу правової визначеності до нормотворчої, нормозастосовчої діяльності, а також спільних вимог до нормотворчої та нормозастосовчої діяльності.

1. Вимоги до нормотворчої діяльності поділено на такі групи:

а) юридико-технічні (формальні), до яких віднесені: вимоги до ясності тексту нормативно-правових актів; чіткості формулювань правових норм, особливо тих, які визначають права, обов'язки і відповідальність особи; нечітке формулювання правової норми допускається лише у виняткових випадках; ступінь чіткості правової норми залежить від змісту нормативно-правового акта, сфери, на яку поширюється цей нормативно-правовий акт, а також від кількості та статусу тих, кому він адресований; вимоги до вираження правових норм, що містять дефініції; вимоги до правових норм, що містять юридичні фікції, презумпції та конструкції; вимоги до повноти вираження правових норм у тексті нормативно-правових актів; вимоги до лаконічності вираження правових норм у тексті нормативно-правових актів;

б) змістовні, тобто вимоги до матеріальних (якісно змістовних) елементів принципу правової визначеності, до яких віднесені: вимоги зрозумілості правових норм, їх доступності, однозначності, простоти, узгодженості; вимоги передбачуваності правового регулювання, передбачуваності правової поведінки; вимоги легітимних очікувань. До останніх належать: законні очікування особи, що правові норми будуть застосовуватися для реалізації її прав та свобод; законні очікування особи, що її справа буде вирішена відповідно до чинних правових норм (тобто не застосовуватиметься зворотна дія правової норми) та згідно з усталеною практикою застосування цих норм; що призначена особі міра покарання за вчинене правопорушення не буде збільшена (посилена) при розгляді справи судами вищих інстанцій. Засобом, який деталізує формулювання правової норми у конкретних правових ситуаціях, є судова практика;

в) процедурні, тобто вимоги, що забезпечують доступність правових норм: доведення до відома населення – оприлюднення нормативно-правових актів, їх

опублікування; зазначення моменту набрання чинності, терміну дії, встановлення необхідного для пристосування до зміненого нормативного регулювання часу – *vacatio legis*; наявність перехідних положень; недопустимість необґрунтованих змін до законодавства.

3. Вимоги до нормозастосовчої діяльності полягають у: неухильній виконуваності норм законів та інших нормативно-правових актів, актів індивідуальної дії; несуперечливості нормозастосовчих актів, ухвалених у аналогічних справах; обґрунтованості нормозастосовчих актів, зокрема, судових рішень; послідовному дотриманні сформульованих судами вищих інстанцій правових позицій; неухильному виконанні судових рішень.

4. Спільними вимогами до нормотворчої та нормозастосовчої діяльності є такі: недопустимість змін до гіршого; захист легітимних очікувань особи; заборона зворотної дії актів у часі, крім випадків, коли у результаті такої дії поліпшується правове становище особи; *nullum crimen sine lege*, *nullum poena sine lege* – немає злочину без закону, немає відповідальності без закону; *res judicata* – остаточність судових рішень.

Названі вимоги знайшли відображення у відповідних рекомендаціях, спрямованих на удосконалення діяльності нормотворчих і нормозастосовчих органів (с.5).

Наукова і практична цінність дисертації. Викладені у роботі положення та висновки сприяють збагаченню вітчизняної правової науки та нормотворчої і нормозастосовчої практики. Вони можуть бути використані:

– у нормотворчій діяльності – посадовими особами органів державної влади та місцевого самоврядування, а також посадовими особами підприємств, установ, організацій при розробці і прийнятті нормативних актів;

– у нормозастосовчій практиці – при прийнятті індивідуальних правових актів, зокрема, ухваленні судових рішень;

– у науково-дослідній сфері – для поглибленого вивчення та аналізу складових верховенства права та їх змістовного наповнення;

– у навчальному процесі – для підготовки навчально-методичних матеріалів для викладання курсів «Загальна теорія права», «Актуальні

проблеми загальнотеоретичного правознавства», «Мова права», «Конституційне право», «Верховенство права та його практичне значення» та ін.

Для потреб працівників органів державної влади та місцевого самоврядування здобувачкою дисертанткою розроблений блок питань для перевірки на предмет відповідності принципу юридичної визначеності у «Контрольному переліку критеріїв верховенства права: застосування в нормотворчій та нормозастосовчій діяльності», який реалізується науковим проектом Центру дослідження верховенства права Національного університету «Києво-Могилянська академія» (с.6).

Зміст автореферату достатньо розкриває основні положення дисертаційної роботи, а також отримані автором нові наукові результати, висновки та рекомендації є ідентичним основним положенням дисертації.

Щодо концептуальних засад та спрямованості роботи.

Як і при дослідженні будь-якої складної та нової теоретичної проблеми, в зазначеній дисертації міститься низка спірних, неузгоджених і не зовсім обґрунтованих положень, які можуть стати підґрунтям наукової дискусії та напрямками подальшої розробки даної проблеми:

1. Розглядаючи проблему генези принципу правової визначеності, необхідно було б, на наш погляд, підкреслити особливу роль і місце в його наповненні ненормативного чинника – моралі, звичаю. Це зумовлюється тим, що моральні, звичаєві норми орієнтовані на такі категорії, як добро, честь, гідність, справедливість тощо.

2. В елементах новизни дисертантка цілком правильно виокремлює спільні вимоги щодо нормотворчої та нормозастосовчої діяльності. Але на моє переконання, для подолання правової невизначеності й прагнення до правової визначеності у нашій державі, так і зрештою у судовій практиці, насамперед, слід було б звернути увагу на наступні проблеми:

- повернення людям власної гідності;

- повернення фундаментальних свобод не тільки на папері, а в реальності, утвердження демократичних цінностей і народовладдя;

- утвердження у свідомості людей відмови від патерналістських очікувань і права «вільно розпоряджатися своєю долею»;

- повернення індивідуалізму, усвідомлення того, що тільки вільна і автономна особа, незалежна від волі колективу, цілком може скористатися інтелектуальною та економічною свободою, стати незалежною і щасливою.

3. Розділ про методологію, не можна заповнювати автоматично. Той, хто досліджує, повинен обрати свій метод, свій шлях, звільнити себе від влади авторитету (вчителя, школи, наукової організації). Досліджувати – означає йти, так би мовити наосліп, а не сліпо слідувати за стандартами. Методологія не повинна обмежувати дослідника (скажімо, надається перевага одному методу над іншим). Дуже важливо, щоб молодий вчений володів мужністю, мудрістю, аби усвідомити, що слід щось міняти, відчував щирість і свіжість у теоретичних пошуках обґрунтування правових явищ. Істиною повинно бути те, що науковець здатен сказати про дослідження у будь-якій аудиторії, зокрема наодинці з собою.

У розділі методи дослідження (с. 17-18.дисертації) здобувачка зазначає про використання загальнонаукових і спеціально-наукових методів наукового пізнання, і чомусь не згадано філософські методи (хоча у тексті дисертації вони згадуються); у розділі не розкрито феноменологічний метод, інтегративний, психологічний та соціально-психологічний підходи хоч у дисертації ці методи і підходи використовується. Поза увагою залишився діяльнісний метод, методи класифікації, документального та термінологічного аналізу.

4. Одним із завдань дисертаційного дослідження було сформулювати практичні рекомендації, спрямовані на підвищення рівня вимог принципу правової визначеності у нормотворчій та нормозастосовчій діяльності (с. 3 автореф.). У другому розділі дисертації с. 85-148 ці питання розкриваються, але у висновках наукової роботи результат виконання поставленого завдання відображений слабше, ніж про це йдеться у тексті, а саме висновки повинні повністю узгоджуватися із завданнями і відображати повні результати

дослідження.

5. Аналіз дисертаційного дослідження дозволяє зробити висновок про те, що принцип правової визначеності відіграє важливу роль у процесі нормозастосовчої діяльності (розділ 2,3). Оскільки правова визначеність покликана забезпечувати своєчасний та якісний захист правозастосовними органами прав і свобод людини як найвищої цінності. Як відомо, легальне закріплення принципу правової визначеності на сьогодні відсутнє (дисертантка не акцентує увагу на цій проблемі). На нашу думку, актуальним є питання про закріплення цього принципу на законодавчому рівні, щоб дало змогу гарантувати виконання, уточнення нормативно-правових актів; остаточність та обов'язковість виконання судових рішень. Але перш ніж цей принцип отримає законодавче закріплення, ми цілком погоджуємося, що потрібно чітко розуміти його зміст, обсяг вимог, узгодження з іншими чинними принципами.

6. У розділі 3 «Остаточність і виконання судових рішень як ознака принципу правової визначеності» дисертантка не звернула увагу на те, що на практиці можливі "варіації" на тему остаточного рішення.

Що маємо на увазі, а те, що можливі випадки, коли рішення по суті справи набрало законної сили, зокрема, у зв'язку із спливом строку оскарження. Таке рішення, на мій погляд, не слід ототожнювати із остаточним рішенням, яке не підлягає оскарженню, оскільки із дотриманням принципу правової визначеності такі строки гіпотетично можуть бути поновлені, а самі рішення оскаржені, що водночас виключає їх статус як остаточних.

Сюди ж відносимо випадки направлення справи на новий розгляд, де формально відсутнє вирішення справи по суті, а тим більше остаточне судове рішення.

Далі у п. 3.4. дисертантка наголошує на проблемі виконання судових рішень, зокрема, що «Вагомою причиною цього є складність виконання державою своїх зобов'язань щодо реалізації соціально-економічних прав». Тому було б доречним запропонувати законодавчі пропозиції (скажімо доповнити Закон України « Про гарантії держави щодо виконання судових

рішень» нормою, яка б передбачала виплату компенсації з державного бюджету за тривале невиконання рішення суду) тощо.

Зрештою це приклад системної проблеми, яка, на жаль, дуже поширена, і навіть в рамках реформування ДВС поки що не знайдено ефективний спосіб її вирішення.

Як відомо, інститут приватних виконавців упроваджено в Україні з 2017 року.

Зазначені вище положення та питання носять дискусійний характер. Вони – предмет потенційних теоретичних розбіжностей, в основі яких різні позиції. З огляду на це, вони не впливають на загальну оцінку дослідження, яке значною мірою є зразковим.

Вищевказане дає підстави висловити переконання про підстави присвоєння здобувачці Юлії Іванівні Матвеевій наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

**Доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії, історії та філософії права
Національного університету
«Львівська політехніка»**



М.С. Кельман

**Підпис засвідчую:
Вчений секретар
Національного університету
«Львівська політехніка»**



Р.Б. Брилинський